

REGATUL PĂRȚILOR

AUREL IORDĂNESCU

Sub numele de Parthyène, numele Parthiei apare pentru prima dată cu ocazia uzurpării magului Gaumata, în anul 522 î.e.n. După moartea lui Kambyzes (august 522), șefii celor 7 mari familii persane, care formau consiliul regal, sub conducerea lui Darius, fiul lui Hystaspes guvernatorul Parthyenei și al Hyrkaniei, uciseră pe uzurpator la 30 septembrie și îl proclamară rege pe Darius. Hystaspes era reprezentantul unei ramuri colaterale a dinastiei Achemenizilor și guverna Parthyene și Hyrkania cu titlu ereditar. În cadrul organizării pe care Darius a dat-o imperiului persan, Parthyene constitui a 16-a Satrapie, fiind obligată la un tribut de 300 de talanți ceea ce arată că era o regiune roditoare și bine populată. Aparținând geografic Asiei Centrale, Parthia era așezată la S.E. Mării Caspice, de care era despărțită de Hyrkania, învecinându-se la V. cu Media, la S. cu Drangiana și la E. cu Aria și Margiana; numele de Parthia deriva din cuvântul vechi — *iranian Parthava*, care însemna „cei de la margine”. În partea de N. ea purta numele de Astauene și se învecina cu regiunea locuită de triburile masagete de origine scitică. După cucerirea imperiului persan de către Alexandru cel Mare, Parthia rămăsese o satrapie sub conducerea nobilului persan Fratafernes, care se arătase leal față de regele macedonean. Dar o dată cu noua repartiție a satraپیilor, efectuată la Triparadeisos, în 321 î.e.n., Parthyene a fost atribuită lui Philippos, care însă nu stăpîni decît pînă în 318, cînd a fost ucis de Peithon, satrapul Mediei; iar cînd întreaga regiune cuprinsă între Eufрат și Indus (cu excepția teritoriilor cedate de Seleukos Nikator lui Chandragupta în 303 î.e.n.) a rămas sub stăpînirea lui Seleukos, Parthyene, unită cu Hyrkania, a constituit una din „satraپیile superioare” ale regatului seleucid.

I. Originile și formarea regatului Parților (247—123 î.e.n.)

Primii suverani seleucizi, Seleukos I Nikator (312—280 î.e.n.) și fiul său Antiochos I Soter (280—261 î.e.n.), au continuat, într-o oarecare măsură, politica lui Alexandru cel Mare de fuziune între vechea populație iraniană și noile așezări cu caracter militar (*Katoikiile* = colonii militare), create în vederea menținerii în stăpînire a regiunilor cucerite. Mai ales în „satraپیile superioare”: Parthyène, Baktriana și Sogdiana, aflate la marginea nordică a statului seleucid, amenințarea continuă din partea triburilor scitice nomade, care găseau sprijin la statul horesmian din bazinul inferior al celor două râuri, Oxus și Yaxartes, necesita o apărare temeinic organizată. De aceea, primii su-

verani seleucizi au înființat un număr de colonii militare, în care au așezat nu numai coloniști greci și macedoneni, ci și illyri și traci, care, pe lângă apărarea teritoriului, contribuiau și la răspîndirea civilizației hellenice în aceste regiuni. Vechea populație iraniană, reprezentată prin aristocrația stăpînitoare de pămînt și de țărani liberi și dependenți, care lucrau pămînturile nobiliare, amenințată și ea de năvălirile nomazilor, a ajuns treptat la o conviețuire pașnică cu noii veniți. În fine, primirea unei părți a nobilimii locale iraniene în cadrele administrative și militare ale monarhiei seleucide arată că ea se împăcase cu dominația macedoniană și începuse a se helleniza. Voind să dea politicii de fuziune din satrapiile superioare un aspect de preocupare față de drepturile populației băștinașe Seleukos I numit în anul 293 î.e.n. ca regent al întregii regiuni cuprinse între Tigru și stăpînirea indiană a dinastiei Maurya, pe fiul său Antiochos, care, în calitate de fiu al Apamei, fiica faimoasei căpetenii persane Spithamenes, era considerat de localnici ca unul de al lor; ori, această guvernare, care a durat pînă în 280 î.e.n., a favorizat crearea unei simbioze pașnice între populația locală și coloniștii greco-macedoneni, simbioză la temelia căreia stătea nevoia apărării comune împotriva triburilor scitice nomade din nord.

Pe la jumătatea sec. III î.e.n., satrapia seleucidă Parthyene avea în fruntea ei pe satrapul Andragoras. Dar în acest timp, centrul de greutate al monarhiei seleucide se deplasase spre Vest (așa cum arată și mutarea capitalei la Antiochia), din nevoia resimțită de suverani de a păstra legătura cu celelalte monarhii hellenistice, așa încît preocuparea lor față de dificultățile intîmpinate de „satrapiile superioare“ a slăbit continuu. Iar cînd la aceasta s-au adăugat și luptele între seleucizi și lagizi pentru stăpînirea Koile-Syriei, precum și luptele între pretenđenții la tron, „satrapiile superioare“ s-au găsit lipsite de orice sprijin din partea autorității centrale. În aceste condiții, satrapii locali, cărora le revenea sarcina de a apăra regiunile respective împotriva atacurilor triburilor nomade, precum și de a asigura dezvoltarea hellenismului, au preluat întreaga autoritate, constituindu-se în adevărați suverani locali. Cel dintîi care a luat o astfel de inițiativă a fost satrapul Bactrianei, Diodotos, care s-a proclamat rege. În anul 245 î.e.n., cînd Ptolemaios III, venit să răzbune uciderea surorii sale Berenike, a ocupat o bună parte a regatului seleucid, Andragoras a refuzat să recunoască autoritatea suveranului lagid și s-a proclamat independent, bătînd și monetă proprie, dar fără să rupă legăturile cu Seleucizii. Devenit strateg independent al Parthyenei, Andragoras a guvernat pînă în anul 239 î.e.n.

În acest timp, un trib al Dahilor, *Parnii*, condus de o căpetenie de origine bactriană, *Arsakes*, a ocupat regiunile de N. a Parthyenei, *Astauene*, cuprinsă între riurile Sarnios și Maxeras, și Munții Sariphi. Parnii aparțineau ramurii iraniene a triburilor indoeuropene cunoscute sub numele de sciți și făceau parte dintr-o mare uniune tribală, alcătuită din triburi nomade și seminomade, aceea a Messageților. Sub raport lingvistic, ei vorbeau un dialect iranian răsăritean, iar după instalarea lor în Parthyene și-au luat numele de *Partii*, dar au pronunțat numele regiunii *Pahlava*, de unde și numele dialectului partic, *pahlavi*. Instalarea în

Astauene a avut loc în jurul anului 247/246 î.e.n., dat fiind că parții au adoptat această dată ca *eră* a lor. Ei au rămas aici pînă în anul 239 î.e.n. Lupta dusă de Antiochos Hierax împotriva fratelui său regele Seleukos II Kallinikos, desfășurată între 240 și 239 î.e.n., le-a oferit ocazia unui nou succes. Înfrîngerea suferită de Seleukos II lîngă Ancyra în anul 239, i-a încurajat pe Parni să pătrundă în Parthyene : în lupta care a avut loc, strategul Andragoras ce a fost înfrînt și ucis, iar Parnii au ocupat întreaga provincie. Un an mai tîrziu (238 î.e.n.), fratele lui Arsakes, *Tiridates*, a ocupat și Hyrkania, provincia de la S.E. Mării Caspice. Parții au rămas atît de credincioși lui Arsakes, încît au dat numele lui ca nume dinastic tuturor regilor parți, care, pe lîngă numele lor îl adăugau și pe acela de *Arsakes* (așa după cum în imperiul roman, toți împărații au luat și numele de *Caesar*). Dar ocuparea Parthiei și a Hyrkaniei a ridicat pentru cuceritorii parți o îndoită dificultate : pe de o parte vechea populație și în special coloniștii greco-macedoneni au suportat cu greutate dominația „barbarilor“ cuceritori, așteptînd intervenția suveranilor seleucizi care să-i „elibereze“ (fapt care împiedica o consolidare a stăpînirii parthice), iar pe de altă Diodotos, noul rege al Baktrianei, se vedea izolat de lumea hellenistică prin înființarea regatului parthic, care s-a manifestat de la început ca o reacțiune iraniană împotriva hellenismului. În aceste condiții și la solicitările comunităților greco-macedonene rămase sub stăpînirea Parților, Seleukos II Kallinikos, după ce s-a împăcat cu fratele său Antiochos Hierax (236 î.e.n) și și-a consolidat domnia, a pornit în 230 î.e.n., pentru a recupera regiunile pierdute. Diodotos, stăpînitorul Baktrianei, se alie cu suveranul seleucid, punîndu-l în primejdie pe Tiridates Arsakes II. Neputînd rezista forțelor celor doi aliați, Tiridates Arsakes II se refugie, după cum spune Strabo, în stepele dintre Marea Caspică și Oxus „la Apsiakai“, triburi scitice nomade. Dar victoria lui Seleukos II rămase fără urmări : mai întîi din pricina lipsei de efective cu care să poată menține Parthia în fața unei contraofensive parthice și apoi, deoarece tocmai atunci a murit Diodotos, iar urmașul său, Diodotos II, temîndu-se de a nu avea soarta căpeteniei parților, a rupt alianța cu suveranul seleucid și a încheiat una cu Arsakes II. Și tocmai cînd se produsese răsturnarea alianțelor, Seleukos II a fost rechemat în grabă la Antiochia, unde matusa lui Stratonike, intriga pentru a-l detrona. Retragera suveranului seleucid și alianța cu Diodotos II al Baktrianei îi îngădui lui Arsakes II să se reîntoarcă în Parthia și, la adăpostul dificultăților de tot felul pe care suveranii seleucizi le întîmpinau în Asia Mică, să-și consolideze stăpînirea în Parthia și Hyrkania. Restul domniei, pînă către anul 211 î.e.n., l-a folosit pentru organizarea regiunilor cucerite ; călăreții nomazi, așezați în mijlocul populației sedentare iraniene și greco-macedonene, au devenit sedentari, marile familii care îi ajutaseră pe primii doi Arsakes să ia în stăpînire Parthia și Hyrkania (între care șapte constituiau consiliul regelui), primiră întinse moșii lucrate de țărani liberi sau dependenți, în schimbul obligației de a se prezenta cu cetele lor de călăreți la orice chemare a regelui ; cît privește pe luptători, ei au fost improprietăți cu mici bucăți de pămînt, constituind categoria oamenilor liberi

cu obligații militare. Prima reședință regală a fost la Nyssa, de unde apoi s-a mutat la Hekatompylos, Nyssa rămânând necropolă regală. Totuși vechile tradiții de nomadism și-au lăsat multă vreme amprenta, mai ales în atitudinea independentă a marilor familii nobile.

Dar tendințele de recuperare ale regilor seleucizi, stimulate de dorința coloniștilor greco-macedoneni de a scăpa de dominația parthă, nu se terminaseră. Urmașul lui Arsakes II, *Artaban I Arsakes III*, se văzu atacat în anul 209 î.e.n. de regele Antiochos III cel Mare (223—187 î.e.n.) care, după ce restaurase autoritatea regală în statul seleucid, a început o expediție pentru readucerea „satraپیوں superioare” sub dominația seleucidă : expediția, care s-a desfășurat între 212—205 î.e.n., a produs o puternică impresie asupra contemporanilor. La sfârșitul anului 211 î.e.n. Antiochos III pătrunse în Media și confiscă întreaga cantitate de aur aflată în templul zeiței Anahitis din Ecbatana, în valoare de 4000 de talanți, cu care își desăvârși pregătirile militare, iar la începutul anului 209 î.e.n. își începu campania împotriva Parților. El înaintă fără greutate pînă la Hekatompylos : surprins de repeziciunea înaintării armatei seleucide, regele parth Artaban s-a retras în regiunile muntoase ale Hyrkaniei ; dar văzîndu-se urmărit de armata lui Antiochos III, a fost nevoit să facă act de supunere și „să intre în alianța regelui”. Cum, însă, armata parthă nu fusese înfrîntă, supunerea lui Artaban nu reprezenta decît un act politic care, în schimbul respectării liberei circulații a negustorilor greci pe „marele drum al mătăsii” care venea din China, asigura de fapt recunoașterea de către statul seleucid a autonomiei regatului parth, în schimbul unui tribut simbolic ; iar cum în urma înfringerii lui Antiochos III de către romani, în ianuarie 189, la Magnesia, puterea regatului seleucid era grav și pe termen lung compromisă, regatul parților și-a recăpătat deplina independență. Dar înfrîngerea de la Magnesia a mai avut încă un rezultat defavorabil pentru monarhia seleucidă : desprinderea de fapt a două dintre cele mai importante regiuni ale Iranului, Elymaida și Persida. În Persida elementul autohton persan înființase un nou oraș, Istakr, alături de Persepolis : de aici începu o mișcare de eliberare sub conducerea marelui preot al lui Zarathustra ; Antiochos IV Epiphanes încercă să o înăbușe, dar sub zidurile Istakrului a fost învins. Persida își recăpătă independența sub conducerea marilor preoți (164 î.e.n.). În același timp, guvernatorul Elymaidei, Kamnaskires, se declară independent, iar Antiochos IV folosind aceasta drept pretext pentru o intervenție militară (al cărei adevărat scop era, însă, confiscarea bogățiilor templului zeiței Nanaia), pătrunse cu armata în provincie, dar fu învins : Elymaida își căpătă independența.

Ori, tocmai în această vreme tronul regatului parth a fost ocupat de cea mai de seamă personalitate a dinastiei Arsakizilor : *Mithridates I Philhellenul* (171—138 î.e.n.), cel care a consolidat definitiv statul parth. Izvoarele îl arată ca pe un conducător priceput și moderat, îmbinînd competența militară cu abilitatea diplomatică și cu priceperea organizatorică. După ce și-a consolidat domnia, el a trecut la rotunjirea hotarelor regatului parthic pentru a-i da frontiere naturale. În anul

148 î.e.n. folosindu-se de luptele civile din regatul seleucid, el ocupă Media, iar în anul următor cuceri de la regele Eukratidas al Baktrianei două importante satrapii: Tapuria și Traxiana, ducând frontiera de răsărit a regatului pe râul Arios. Continuând cucerirea Iranului, el supuse Elymaida și Persida, ai căror suverani acceptară supremația parthică. Cum Elymaida îi deschisese drumul către Babylonia, în 142 el trecu la cucerirea acestei bogate regiuni, iar în iulie 141 el intră în marele oraș Seleukeia pe Tigrul, care îi deschise porțile, nemulțumit de nesfârșitele lupte dintre seleucizi care îi stăneau comerțul. În anul 140 î.e.n., regatul parth se întindea de la Euftrat pînă la Arios și de la Marea Caspică la Golful Persic; în același an, Mithridates își lua titlul de „rege al regilor”, vechea denumire a regilor Achemenizi, denumire semnificativă deoarece ea afirma pretenția regilor parți, în calitatea lor de succesori ai vechilor regi persi, de a recupera întreaga întindere a stăpînirii acestora, deci și Asia Mică, fapt care trebuia să-i ducă în conflict cu regatul Seleucizilor. Și, în adevăr, la insistențele coloniștilor greci și macedoneni din Babylonia, Elymaida, Persia și Media, care, obicinuiți cu dominația seleucidă se simțeau înjosiți de a sta sub stăpînirea „barbarilor” parți, regele Demetrios II (145—129 î.e.n.) pătrunse în 140 în Babylonia, iar de aici în Media; dar atras într-o cursă de parți, sub pretextul unor negocieri, el a fost făcut prizonier, la începutul anului 139, cu o parte a oștirii lui. După ce îl plimbă pe regele prizonier prin toate regiunile pe care intenționase să le elibereze, pentru a-i face pe greco-macedoneni să înțeleagă că dominația parthă este definitivă, Mithridates îl așează într-o cetate din Hyrkania și-i dădu de soție pe fiica sa, Rhodogune, cu gândul de a-l folosi la nevoie, ca mijloc de presiune asupra Seleucizilor.

Dar în acest timp în Asia Centrală avuseseră loc mari mișcări de triburi. În provincia chineză Kan-Su locuiau un număr de triburi de origine scitică, din marea familie a messageților, deci de limbă indo-europeană, cunoscute de chinezi sub numele de *Yue-ce*, al căror nucleu îl constituiau *toharii*, *asii* și *saraucii* (*Saka-rawaka*); sub presiunea triburilor Hiong-nu, triburile *Yue-ce* porniră spre apus, ajungînd pe cursul superior al riului Iaxartes (Sir-Daria) în regiunea Ferghana, locuită de triburile *saka*, adică sciții asiatici; aceștia, împinși de *Yue-ce*, au trecut în Sogdiana și apoi în Baktriana, ajungînd în imediata vecinătate a parților. Înțelegînd primejdia, Mithridates, după ce își construi lîngă Seleukeia o nouă reședință, *Ctesifonul*, de formă circulară avînd în mijloc un palat, se îndreptă spre hotarul de răsărit al regatului, izbutind să țină în frîu pe noii veniți. Dar la moartea lui, în 138 î.e.n., el lăsă un fiu minor, *Fraates II* (138—128) sub regența mamei sale. În aceste condiții, noul suveran seleucid, *Antiochos VII Sidetès* (138—129), unul dintre cei mai de seamă regi ai acestei dinastii, după ce l-a înlăturat pe uzurpatorul Tryphon și a readus Iudeea sub ascultare, a pornit în 130 o campanie pentru recuperarea satrapiilor de dincolo de Euftrat. Din nou populațiile greco-macedonene îl primiră ca pe un eliberator: Seleukeia îl goni pe guvernatorul parth; Antiochos cîștigă trei victorii împotriva armatei parthice și pătrunse în Media. *Fraates II* încearcă să negocieze,

dar condițiile puse de suveranul seleucid : eliberarea fratelui său Demetrios, evacuarea tuturor provinciilor cucerite de înaintașii săi, cu excepția Parthyenei și Hyrkaniei, precum și plata unui tribut, au fost atât de grele, încât regele parth le respinse și luă două măsuri extreme ; îl trimise pe Demetrios II în Syria să reia tronul și chemă în ajutor triburile saka. Venind iarna, Antiochos VII Sidetes își cartirui trupele în Media, împărțindu-le între diferite orașe, fapt care a dus la o dispersare a lor. În același timp, pentru întreținerea ostirii el recurse la rechiziții și contribuții forțate, care nemulțumiră populația locală. Instigată de agenți parți, această populație, care pînă atunci îi chemase pe seleucizi, se răsculă și chemă în ajutor armata parthă : în lupta care a avut loc, ostirea seleucidă a fost înfrîntă și regele ucis. Ultima încercare de recuperare a „satraپیilor superioare“ eșuase : Media, Elymaida, Persida și Babylonian au rămas definitiv în stăpinirea parților. Dar după victorie Fraates II se găsi în fața unei situații neașteptate : el chemase în ajutor triburile saka, dar acestea veniseră după ce războiul se terminase și reclamau plata ce le fusese promisă. Regele parth refuză și atunci cetele de saka începură să jefuiască țara. Pentru a le goni, el făcu apel la ostașii seleucizi pe care îi luase prizonieri ; dar aceștia îl trădară : armata parthă a fost înfrîntă și Fraates II căzu în luptă (128 î.e.n.). Tronul a fost ocupat de unchiul său, Artaban, (128—120 î.e.n.), care izbuti să-i gonească pe Saka ; dar dorind să îndepărteze orice primejdie de la hotarele Parthiei, el făcu o expediție împotriva toharilor în decursul căreia a fost rănit mortal (123 î.e.n.), lăsînd domnia fiului său, *Mithriadates II*. În decurs de un secol, regatul Parthiei ajunsese cea mai de seamă formație politică din Orientul Mijlociu, constituind elementul de legătură între lumea mediteraneană și Extremul Orient.

II. Apogeul regatului parth (123 î.e.n.—75 e.n.)

a) *Redresarea regatului parth*. Mithridates II, (123—87 î.e.n.), a doua personalitate din istoria parților, a luat tronul în condiții deosebit de dificile : provinciile apusene, cu toată înfrîngerea lui Antiochos VII Sidetes, erau încă turburate de speranța de a scăpa de sub dominația parthică ; satrapul Mediei, Himeros, lăsat guvernator în Babylon, nemulțumise populația prin abuzurile lui ; Hyspasines, satrapul regiunii Characene, de la vărsarea Tigrului și Eufratului, chemat de populația Babylonului, ocupase orașul ; Elymaida și Persida manifestau veleități de independență, iar la răsărit Saka jefuiau provinciile de frontieră. Cu o energie și o promptitudine care i-au atras supranumele de „cel Mare“, Mithridates II a făcut față tuturor greutăților, izbutind în mai puțin de opt ani să restabilească în întregime autoritatea parthă asupra întregului teritoriu dintre Eufrat, Marea Caspică, Golful Persic și riul Arios. Lăsînd deocamdată conducerea operațiunilor din răsărit unuia dintre generali săi, Mithridates II înfrînse pe Hyspasines, cucerind și reședința acestuia Spasinu Charax și readucîndu-l în situația de supus al regelui parth ; readuse sub ascultare Babylonian (și în special marele centru hellenistic Seleukeia de pe Tigru) și recuceri cele două regiuni

Elymaida și Persida, lăsându-le însă o deplină autonomie internă. Se îndreptă apoi împotriva nomazilor saka pe care îi învinse; și pentru a-i ține sub control, îi coloniză în două provincii din S.E. Iranului, Drangiana și Arachosia, care luară după numele noilor veniți denumirea de Sakastana (Seistanul de azi). Iar pentru a asigura liniștea provinciilor din N.E. el ocupă Margiana, fixînd o garnizoană în Antiochia Margiane (Merv), punînd astfel sub control întreaga regiune pînă la Oxus (Amu-Daria). Prin aceste măsuri el a oprit pentru multă vreme atacurile nomazilor, asigurînd desfășurarea neturburată a relațiilor comerciale cu China. De altfel, pentru stimularea lor, împăratul chinez Wu-ti (140—87 î.e.n.) a trimis în anul 115 o solie la curtea lui Mithridates II, condusă de Chang-Kien, care a contribuit la activarea schimburilor și la creșterea siguranței negustorilor chinezi pe „drumul mătăsii”; iar pentru a avea asigurat un punct de trecere a Eufratului, regele parth ocupă în 113 î.e.n. Dura-Europos, oraș hellenistic, înființat în 312 î.e.n. de Seleukos Nikator. Ca urmare a acestor realizări, Mithridates II își luă, începînd cu anul 108 î.e.n., titlul de „Rege al regilor” (care corespunde celui de „Marele rege” purtat de Achemenizi). De la această dată, Parthia a cunoscut o perioadă de liniște internă; dar evenimentele din Asia Mică, provocate de conflictul dintre Mithridates VI Eupator, regele Pontului și Roma, l-au obligat pe regele parth să ia măsuri de securitate la frontiera Eufratului. Astfel, în anul 97 î.e.n., el supuse autorității sale pe regele Armeniei, Artavasdes, care trimise ca ostatec la curtea aracidă pe fiul său, Tigranes; doi ani mai târziu, în 95, el îl ajută pe acesta să ia tronul Armeniei, ocupînd totodată „șapte văi” din răsăritul acestei țări și obligînd pe noul rege să-i plătească tribut. Iar pentru a-și consolida poziția în Mesopotamia de Nord, el își impuse supremația asupra formațiunilor politice de aici: Osrohene, Gordyene și Adiabene. Dar dominația în Mesopotamia îl aduse pe Mithridates II în contact direct cu romanii. Tocmai atunci (93 î.e.n.), regele Armeniei, Tigranes, sfătuit de socrul său, Mithridates VI Eupator, regele Pontului, pătrunsesse în Cappadocia și-l izgonise pe aliatul Romei, Ariobarzanes. Din ordinul Senatului, guvernatorul Ciliciei, Lucius Cornelius Sulla alungă trupele armene din Cappadocia, restabilindu-l pe Ariobarzanes. Cu o intuiție politică superioară, Mithridates II înțelese că apariția trupelor romane la Eufrat însemna o schimbare radicală în raportul de forțe din regiune și trimise un sol la comandantul roman, în persoana lui Orobazos. În cursul întrevederii, Sulla acordă suveranului parth titlul de „amicus populi Romani” recunoscînd regiunea de la răsărit de Eufrat ca zonă de influență parthică, ceea ce implica recunoașterea regiunii de la apus de fluviu ca zonă de interese romane, precum și angajamentul ambelor părți de a respecta această delimitare a sferelor de influență. Regatul parth își consolidase pozițiile și devenise cea mai de seamă putere din Orientul Mijlociu.

b) Organizarea regatului parth.

Lunga domnie a lui Mithridates II a însemnat totodată și momentul organizării interne a regatului parth. Deși informațiile privind această organizare sînt foarte puține și puțin lămurite, ele îngăduie totuși schi-

țarea ei în linii mari. Dar pentru a înțelege această organizare este necesară sublinierea premiselor care au condiționat-o. Mai întâi trebuie avut în vedere faptul că, la ocuparea Parthyenei, Parnii erau un trib iranic *nomad* : nefiind prea numeroși ei s-au suprapus vechii populații iraniene sedentare, formată din agricultori și crescători de animale, care a constituit populația de bază și ale cărei tradiții achemenide noii veniți și le-au însușit în parte. În al doilea rând, fiind lipsit de ieșire la mare, statul parth a rămas un stat eminent *continental*, necunoscând o dezvoltare urbană care să-l integreze în marele curent al civilizației hellenistice : faptul se reflectă în adoptarea ca limbă oficială, alături de cea iraniană, a dialectului *aramaic*, care era limba economiei continentale, nu a limbii grecești, limba economiei maritime. În fine, *caracterul* civilizației parthice a fost determinat de *tradiția iraniană și de religia mazdeeană*, fapt care, în ciuda atitudinii filo-hellenice a unora dintre suverani, a împiedicat continuarea răspîndirii civilizației grecești în Orient, îngreunând totodată legăturile economice ale lumii mediteraneene cu Extremul Orient.

La așezarea lor în Parthyene, Parnii se găseau în stadiul democrației militare, dar odată așezați ei au suferit influența instituțiilor seleucide, care și ele continuau în bună măsură pe cele achemenide. De aceea regii parți, socotindu-se urmașii foștilor regi perși și restauratorii imperiului Achemenizilor prin înlăturarea uzurpatorilor macedoneni, au adoptat în mare măsură organizarea persană, creîndu-și și o înrudire (firește, artificială) cu Achemenizii. Cum sprijinatorii lor direcți erau căpeteniile militare, regii parți le-au atribuit întinse domenii, mai ales șefilor celor „7 familii“ care contribuiseră în mai mare măsură la cucerirea satrapiei seleucide, și între care cele mai de seamă, în ordine de importanță, erau familiile *Suren, Karen, Mihran, Aspahbed și Gewpathan*. Clanul *Suren* își avea domeniile în Sakastana și în Mesopotamia, cel *Karen* în Media apuseană, *Mihran* în Media apuseană, iar *Gewpathan* în Hyrkania. Loturi au fost atribuite și luptătorilor care au constituit în continuare (ei și urmașii lor) nucleul cavaleriei parthice. Dar alături de ei și intrînd în clasa stăpînitoare au rămas și unele din familiile nobile iraniene locale, care au sprijinit noua stăpînire, formîndu-se în felul acesta o nobilime stăpînitoare de pămînt, pe ale cărei moșii trăiau și munceau țărani dependenți, dintre care unii erau obligați să-și însoțească stăpînii la luptă, constituind cetele de călăreți — arcași. Deși suprapunerea peste vechea populație iraniană și pre-iraniană a dus la adoptarea unora dintre obiceiurile și denumirile acesteia, noua aristocrație parthă și-a păstrat vechile tradiții din perioada nomadă ca „frăția de sînge“, călăria ca mijloc de deplasare și pasiunea pentru vînătoare și război, tradiții în raport cu care apreciau și „valoarea“ regilor.

Regii parți erau aleși numai din familia Arsakizilor, considerată cea mai nobilă dintre toate, dar fără să existe o regulă strictă de succesiune, fapt care dădea naștere la competiții frecvente, care slăbeau autoritatea monarhică. Treptat ei au adoptat ceremonialul achemenid, schimbînd gluga ascuțită scitică cu tiara persană împodobită cu pietre scumpe și constituindu-și o curte numeroasă la care mai tirziu apare o ierarhie de demnitari purtînd nume care amintesc de ierarhia hellenistică :

„rude“, „prieteni“, „proteguitori“. Aceste denumiri reflectau nu numai poziția ierarhică, ci și gradul de intimitate cu regele : astfel, între „rude“ erau incluse cele „7 mari familii“ care aveau privilegiul de a pătrunde la monarh în orice moment. Deși teoretic regii aveau o putere absolută, absolutismul monarhic a fost continuu temperat de autoritatea și puterea marilor familii, care se foloseau de lipsa unei reguli de succesiune pentru a frâna tendințele autoritare ale unora dintre suverani și a-i sili să rămână pe linia tradițională a monarhiei patriarhale. Monarhia își trăgea principalele venituri din punerea în valoare a domeniilor întinse de care dispunea și în special din creșterea vitelor, din impozitele plătite de țărani liberi, din tributurile satrapiilor și, mai ales, din vămile percepute pe „marele drum al mătăsii“. Cît privește reședințele regale, ele au variat în raport cu extinderea stăpînirii parthe : la început Hekatompylos în Hyrkania, apoi Ecbatana în Media (amîndouă reședințe de vară), ele au făcut loc Babylonului ca reședință de iarnă, pentru ca la jumătatea secolului I î.e.n. capitala să se fixeze la Ctesifon, situat în fața Seleukeii pe Tigru și dezvoltat într-un lagăr militar înființat de Mithridates I.

Regele era ajutat în conducerea regatului de *două consilii*, unul alcătuit din reprezentanții mării aristocrații și altul alcătuit din preoți (Magi) și „oameni înțelepți“ ; dar principalii lui colaboratori erau reprezentanții celor „7 mari familii“, numiți *Skeptuchi*, care jucau rolul hotărîtor în alegerea regelui. Între ei familia Suren se bucura de o poziție cu totul deosebită, șeful ei fiind în chip tradițional comandantul caveriei de catafractari și cel care îl încorona pe rege.

În perioada celei mai mari întinderi a lui, regatul parth a cuprins cea mai mare parte a regatului seleucid, întinzîndu-se de la Eufrat la Oxus și de la Marea Caspică la Golful Persic și avînd o populație de aproximativ 5 milioane de locuitori. Cum Parnii cuceritori nu aveau un sistem administrativ, ei l-au adoptat pe cel seleucid, dar atenuîndu-i mult caracterul centralizat. De aceea, regatul parth era constituit dintr-un *nucleu de teritorii regale*, reprezentate prin Parthyene, Hyrkania, Media, Astauene și Margiana, înconjurat de *provincii anexate* prin cuceriri, ca : Elymida, Persida, Sakastene, Babylonia, Characene și Mesopotamia, între care unele ca Elymida și Persida își păstrasera regii care, însă, deveniseră dependenți de regele parth, ceea ce și explică numele de „rege al regilor“ sau „marele rege“ pe care acesta și l-a luat pentru a marca poziția lui dominantă față de ceilalți regi. Provinciile care alcătuiau „regiunile ancestrale“, erau conduse de satrapi numiți *nahvadari*, aparținînd marilor familii iraniene și investiți de rege cu puteri întinse. Satrapiile se subîmpărțeau în *hyparchii*, iar acestea în *Stathme*, care constituiau cele mai mici unități administrative, grupînd un număr de sate. În administrație se foloseau limbile iraniană și aramaică, dar alfabetul era aramaic. Regiunile asupra cărora regii parți își întinsesera autoritatea nu erau guvernate direct, ci se bucurau de o largă autonomie sub conducerea propriilor lor căpetenii, dintre care unele își păstrau titlul de rege, autonomie care le îngăduia menținerea tradițiilor ancestrale, a dialectelor locale, și a credințelor religioase. Ba

unele dintre ele ca Elymida, Persida și Characene își păstrau chiar dreptul de a bate monedă proprie. O situație aparte aveau în regatul parth orașele grecești și coloniile macedonene înființate în timpul stăpînirii seleucide. Aceste *polisuri* grecești, deși aveau în frunte un *epistat* numit de rege (dar ales mai totdeauna dintre cetățenii cu vază ai orașului respectiv) se bucurau de libera funcționare a instituțiilor municipale, care le asigura dreptul de a folosi limba greacă nu numai între ele, dar și în relațiile cu autoritatea centrală. Cel mai important oraș era Seleukeia pe Tigru, a cărui populație atinsese în secolul I î.e.n. 500.000 de locuitori. Deși își arătase în mai multe rânduri antipatia față de dominația parthică, Arsakizii i-au respectat autonomia municipală, trăgînd foloase însemnate de pe urma intensei activități economice și culturale care se desfășura aici.

Sub stăpînirea Arsakizilor, *viața economică* a continuat în bună măsură tradițiile anterioare. În regiunile agricole, unitatea economică de bază o forma obștea satească, formată din agricultori, teoretic liberi, dar în fapt dependenți de stăpînii moșilor; ei lucrau pămîntul și creșteau animale, mai ales cai, dînd o parte din produse, sub formă de dări în natură, regelui și nobililor. Dar cele mai mari venituri le aducea comerțul. Datorită liniștii pe care stăpînirea regilor parți a asigurat-o supușilor ei, ca și întinderii teritoriului și varietății produselor, atît comerțul interior cît și cel de tranzit de-a lungul „marelui drum al mătășii“, au cunoscut, începînd mai ales cu a doua jumătate a secolului II î.e.n. o dezvoltare deosebită. Produsele Indiei pătrundeau prin Golful Persic, iar cele ale Chinei pe „drumul mătășii“, care trecea pe la Antiochia Margiana-Helatompylos-Ėcabatana-Seleukeia pe Tigru-Dura Europos-Nikephorion (drum bine păzit de cavaleria parthă), ajungînd la Antiochia pe coasta Mării Mediterane. În felul acesta regatul Parthiei făcea legătura între Extremul Orient și bazinul Mării Mediterane, beneficiînd de veniturile considerabile pe care traficul intern i le aducea. Așezată la răscrucea drumurilor de comerț ce străbăteau Parthia, Seleukeia pe Tigru a ajuns unul dintre cele mai mari orașe ale Orientului Apropiat, unde negustorii greci se întîlneau cu cei arabi, ebrei, armeni și syrieni.

O trăsătură a regatului parth a constituit-o *spiritul războinic* care l-a animat în tot timpul existenței lui. Dar spre deosebire de statele mediterancene, monarhiile hellenistice și Roma, a căror forță militară se întemeia pe infanterie (hopliți și legionari) și pe flotă regatul parth, stat continental de o mare întindere și lipsit de căi de comunicație, și-a păstrat ca principală forță armată, cavaleria, care cuprindea două secțiuni: una, *catafractarii*, alcătuită numai din nobili și din oameni liberi, toți parți (deoarece, cu rare excepții, numai ei erau obligați să presteze serviciul militar), înarmați cu săbii și lănci și purtînd coifuri și cămăși de zale, cuprindea vreo 6 000 de oameni și constituia nucleul oștirii și alta, mai numeroasă, alcătuită din țărani dependenți de pe moșiile nobililor, care călăreau pe cai repezi și aveau drept singură armă arcul cu săgeți. Tactica folosită era aceea a retragerii simulate, urmată de o întoarcere ofensivă neașteptată, atacul prin surprindere și combinarea

atacului cavaleriei ușoare cu al celei înzăuate. În fine, folosirea tobelor — al căror bubuit „părea a fi urletul unor demoni ostili“, contribuia la crearea unei atmosfere de panică în rindurile armatei dușmane. Dar dacă iureșul arcașilor provoca mari pierderi adversarului, caracterul nepermanent al armatei parthe, formată din contingentele nobilimii, făcea ca o victorie hotărâtoare urmată de ocuparea teritoriului invadat să fie aproape cu neputință, deoarece o dată cu sfârșitul campaniei fiecare ceată se reîntorcea în ținutul de origine. Victoriile parthice erau spectaculoase, dar nu concludente.

Cu toată înfățișarea lui de mozaic de popoare, regatul parth avea *un puternic element de unitate : religia*. Pe lângă comunitatea de neam și de limbă, neamurile iraniene erau în marea lor majoritate mazdeiste, iar dominația parthă a favorizat această credință. Nu știm care era religia Parnilor când s-au așezat în Parthyene, dar după așezarea lor aici ei au adoptat (și din oportunități politice) un mazdeism popular, care nu respecta întru totul învățătura lui Zarathustra. Preoții numiți magi practicau în continuare vechile tradiții culturale reprezentate prin „altarele focului“, care apar acum pe monedele regilor Arsakizi, iar cultul zeului Mithra devine tot mai răspândit. Dar suveranii parți, deși mazdeeni, s-au opus amestecului preoților în viața politică, ținând tot timpul pe magi departe de treburile publice ; de altfel, o trăsătură caracteristică a guvernării arsakide a fost deplina toleranță religioasă acordată tuturor religiilor regatului.

c) Conflictul cu Roma.

Moartea lui Mithridates II (87 î.e.n.) a fost urmată de o perioadă de anarhie, între 87 și 70, provocată de luptele dintre diverșii pretendenți din familia Arsakizilor și cum soliditatea statului depindea de valoarea monarhului, care constituia principalul element de coeziune, orice criză dinastică ducea la eclipsa puterii parthice. Folosindu-se de această eclipsă, regele Armeniei, Tigranes (95—54 î.e.n.) ocupă cele trei regiuni mesopotamiene : Osrohene, Gordiene și Adiabene, care pînă atunci se găsiseră în strinsă dependență de regatul parth. Dar urcarea pe tron, în anul 70 î.e.n. a lui *Fraates III Theos* (70—57 î.e.n.) aduse o schimbare în raporturile Parthiei atît cu Armenia, cît și cu Roma. Abil și prudent, noul suveran își fixă drept obiectiv restaurarea autorității parthice asupra teritoriilor uzurpate de Tigranes, fără însă a se lăsa antrenat în lupta pe care Mithridates VI Eupator, regele Pontului și regele Armeniei o duceau împotriva Romei. El dădu în căsătorie lui Tigranes cel Tânăr, fiul lui Tigranes, o fiică a sa și apoi îl sprijini în lupta pe care o începuse împotriva tatălui său ; în același timp, el acceptă propunerea lui Pompeius, care comanda armata romană împotriva celor 2 aliați, Mithridates VI Eupator și Tigranes, de a rămîne neutru. Dar supunerea necondiționată a lui Tigranes schimbă radical situația în defavoarea regelui parth. Tigranes cel tânăr, care nemulțumit de măsurile lui Pompeius, protestase împotriva lor, fusese arestat împreună cu soția sa (fiica lui Fraates III) și expediați la Roma pentru a figura

în triumful generalului roman. Indignat, regele parth, protestă și ceru eliberarea fiicei și ginerelui său ; dar Pompeius respinse cererea, adăugînd, ca o amenințare, că frontiera Eufratului între regatul parth și stăpînirile Romei va fi stabilită mai tirziu. Raporturile se încordară și mai mult în iarna anului 65—64 î.e.n., cînd Pompeius convocă la Amisus, în Pont, unde își stabilise tabăra de iarnă, pe toți suveranii din regiunea Eufratului și Tigrului : cu această ocazie s-au prezentat și satrapii Elymaidei și Persidei, fără incuviințarea regelui parth, care trimisese doar o scrisoare, la care comandantul roman răspunsese fără a-i da apelativul de „rege al regilor“ ; iar cînd, în 64, Fraates III trecu la reocuparea Gordyenei, Pompeius trimise o armată să-l împiedice : *aceasta a fost prima ciocnire armată între Roma și Parthia*. Dar ceea ce a dus la o ruptură între cele două puteri a fost umilirea la care au fost supuși Arsakizii, cînd fiica lui Fraates III și soțul ei, Tigranes cel Tânăr, au împodobit triumful lui Pompeius la 29 septembrie 61 î.e.n. Totuși regele parth, înțelegînd izolarea în care se găsea în fața puterii romane, a aminat începerea ostilităților. Dar cei din anturajul lui, în special fiii săi Orodes și Mithridates, precum și puternica familie Suren, au socotit atitudinea regelui contrară tradițiilor ancestrale de luptă și, în anul 57 î.e.n. l-au asasinat. Cu sprijinul familiei Suren, tronul a fost luat de fiul cel mare al lui Fraates III, Orodes (57—37), agreeat de aristocrația parthă pentru spiritul lui războinic. Viclean, disimulat și crud, Orodes II, datorită sprijinului primit din partea aristocrației, a avut o domnie liniștită în interior, chiar dacă la început (56—55) a trebuit să înlăture, cu ajutorul familiei Suren, pe fratele său Mithridates, care se proclamase și el rege în Babylon. Pentru regatul parth, problema cea mai spinoasă, dar și mai urgentă, era aceea a raporturilor cu statul roman : în adevăr, întreaga reglementare teritorială înfăptuită de Pompeius în zona Tigrului și Eufratului urmărise un singur obiectiv : acela de a pune stavilă tendințelor de expansiune spre apus a regatului parth, iar fixarea frontierei între cele două state pe Eufrat se dovedise o soluție precară în fața agresivității romane. De aceea aristocrația parthică, mîndră de tradițiile ei războinice, înțelegea să *impună* Romei frontiera Eufratului pe cale militară, ca rezultat al unui echilibru real de forțe. Regele Orodes II era și el partizanul acestei formule, dar a așteptat ca inițiativa ostilităților să vină din partea Romei, ceea ce s-a întîmplat în anul 53 î.e.n. Gelos pe gloria dobîndită de Pompeius în Orient și pe cea pe care, tocmai atunci, o cîștiga Caesar în Gallia, triumvirul M. Licinius Crassus obținuse în 54 î.e.n. guvernămîntul Siriei pe cinci ani și hotărîse o expediție împotriva Parthiei. Informăt de intențiile triumvirului, Orodes II trimise în primăvara anului 53 î.e.n. o solie care să-l întrebe dacă face expediția din ordinul poporului roman și, în acest caz, ce motive au îndemnat la aceasta. Din răspunsul lui Crassus : „o să vă spun la Seleukeia“, a înțeles că expediția are mai ales scopul de a jefui. Cum și părții doreau o confruntare cu Roma, regele parth îi încredința lui Surena (comandantul cavaleriei) misiunea de a-l înfrunta pe Crassus și de a-l hărțui înainte de a da bătălia hotărîtoare, în timp ce el atacă Armenia, al cărei rege Artavazdes era aliatul Romei, pentru a-l împie-

dica să intervină. Este probabil că se înțelesese și cu regele Osrohenei, Abgar II, care, în calitate de ghid al armatei romane, trebuia să o îndrumeze pe un drum greșit. În primăvara anului 53 î.e.n. Crassus trecu Eufratul cu 7 legiuni cuprinzând 28.000 de legionari, 4 000 de infanterie ușoară și 4 000 de călăreți, între care 1 000 trimiși de Caesar din Gallia sub conducerea fiului lui Crassus, Publius. În loc de a asculta sfatul lui Artavazdes și de a face din Armenia baza de plecare la atac, el dădu crezare sfaturilor perfide ale lui Abgar II de a înainta direct prin Mesopotamia. Cu multă abilitate, Surena a răspândit zvonul că, neavînd forțe suficiente, se retrage spre Ctesifon capitala oficială a lui Orodes II. Săptămîni întregi armata romană a străbătut regiuni aride, lipsite de apă, în care căldura înăbușitoare provoca mari suferințe ostașilor romani. Surena a așteptat ca armata romană să treacă dincolo de Carrhae, pentru a-și pregăti atacul. Abgar II i-a părăsit pe romani, făcîndu-se nevăzut. În ziua de 9 mai, 53 î.e.n., legionarii romani, obosiți de marșurile nesfîrșite și moleșiți de căldura toridă au fost atacați de armata parthă condusă de Surena. Simulînd o retragere, Surena l-a atras pe Publius Crassus cu cavaleria într-o cursă și l-a ucis, lipsind astfel legiunile de apărarea flancurilor. Apoi cavaleria catafracților a început să lanseze o ploaie de săgeți asupra trupelor romane, formate în careu. Speranța lui Crassus că în curînd se vor termina săgețile din tolbe și vor fi nevoiți să treacă la lupta cu săbiile, în care romanii erau superiori, a fost înșelată : Surena adusese un mare număr de cămile încărcate cu săgeți, așa că masacrul a durat pînă la căderea serii, cînd, potrivit unei prescripții religioase, parții au oprit lupta. Crassus s-a retras spre Carrhae ; dar în loc să se adăpostească în oraș, preferă să-și continue drumul în direcția Armeniei. Numai că și noua călăuză, Andromachos, era omul parților și-l făcu să rătăcească drumul. În ziua de 12 iunie Surena apărură și-i ceru lui Crassus să-l însoțească pînă la Eufrat și acolo să semneze un tratat care să recunoască în mod oficial Eufratul ca frontieră între romani și parți, oferindu-i în schimb sprijin pentru a ajunge cu bine în Syria. Deși înțelegea că este o cursă, sub presiunea ostașilor care l-au silit să accepte, Crassus l-a întovărășit dar pe drum a fost ucis : capul și mina dreaptă ale triumvirului au fost trimise lui Orodes II. Victoria parthă de la Carrhae costase statul roman stindardele a 7 legiuni, 20.000 de morți și 10.000 de prizonieri, pe care parții i-au deportat tocmai în Margiana. Dar ea avea o semnificație și mai adîncă : regatul parth se dovedea a fi singura putere asiatică în stare să se opună cu succes militarismului roman, care înțelegea să rezolve toate diferendele numai prin forță. Orodes II lua înfățișarea unui reprezentant al rezistenței asiatice în fața amenințării romane, după căderea lui Mithridates VI Eupator : victoria lui, care umilea Roma, o obliga sau să caute un *modus vivendi* recunoscînd Parthia ca partener egal, sau să încerce zdrobirea ei prin forța armelor. Dar deocamdată Orodes II nu a exploatat victoria : firea lui disimulată și autoritară l-a făcut să se simtă umbrît de victoria lui Surena, pe care l-a asasinat ; dar prin aceasta, pe lîngă că se lipsea de cel mai capabil șef militar, își înstreina și sprijinul puternicei familii Suren. De aceea, abia în anul 51 î.e.n. trimise o armată în Syria, sub

conducerea nominală a fiului său Pakoros, un adolescent brav, mărinimos și leal, conducerea efectivă avînd-o un general experimentat, Osakes; dar expediția se termină printr-un eșec, Osakes căzînd în luptă. Prudența îl îndemna pe Orodes să nu piardă din vedere situația de la Roma, unde, după sfîrșitul războiului civil cu Pompeius și înfrîngerea „republicanilor”, Caesar, devenit dictator, hotărîse să pornească o expediție împotriva regatului parth pentru a șterge amintirea înfrîngerii de la Carrhae printr-o victorie hotărîtoare. Orodes II a fost salvat de asasinarea lui Caesar la 15 martie 44 î.e.n., iar războiul civil dintre cezaricizi și partizanii dictatorului dispărut, i-a oferit prilejul de a se amesteca în treburile interne ale statului roman. Dar nici acum nu a acționat energic: ajutorul trimis cezaricizilor a fost neînsemnat, așa încît aceștia au fost înfrinți la Philippi (42 î.e.n.). Totuși, în anul următor, la intervenția lui Quintus Labienus, fost ofițer al lui Caesar, pe lângă Orodes II, acesta acceptă să-l trimită pe fiul său Pakoros să ocupe Syria. Antonius, triumvirul pentru Orient, era plecat în Italia, așa încît armata parthă izbuti să cucerească întreaga Syrie (cu excepția Tyrului) și Iudeea, în timp ce Labienus cucerea Cilicia; dar stăpînirea parthă nu dură mai mult de un an: generalul Ventidius Bassus, căruia Antonius îi încredințase comanda legiunilor din Asia și Syria, după ce îl înfrînsese și ucise pe Quintus Labienus, eliberînd Cilicia, învinse armata parthă în nordul Syriei, unde căzu unul dintre cei mai de seamă generali parți, Farnapates, eliberînd și Syria (39 î.e.n.). În anul următor, prințul moștenitor Pakoros trecu din nou Eufratul pătrunzînd în nordul Syriei; dar în lupta de la Gindaros, dată la 9 iunie 38 î.e.n. (adică exact data bătăliei de la Carrhae) Ventidius Bassus învinse armata parthă valorosul ei comandant, Pakoros, căzînd cu arma în mînă. Înfrîngerea de la Gindaros declanșă o criză dinastică: îndurerat de pierderea fiului său Pakoros, în care își pusese toate speranțele, Orodes II renunță la tron în favoarea fiului său Fraates (37 î.e.n.). Urcat pe tron sub numele de Fraates IV (37—2 î.e.n.), el introduse un regim de teroare căruia îi căzură victimă frații lui, un număr de nobili și apoi însuși tatăl său; o parte a nobilimii își căută scăparea în teritoriul roman. Totuși, noul suveran trebui să pună repede capăt acestei atitudini în fața primejdiei romane iminente. În adevăr, Marcus Antonius, urmînd planul elaborat de Caesar, se pregătea pentru o campanie hotărîtoare, care să ducă la zdrobirea puterii parthice și la o întindere a stăpînirii romane pînă în Asia Centrală. În vara anului 36 î.e.n., cu o puternică armată de peste 80.000 de ostași dintre care 60.000 romani și cu un puternic parc de asediu, el pătrunse prin Armenia, al cărei rege Artavazdes III îi era aliat, în Media Atropatene și, la sfîrșitul lui august, începu asediul capitalei, Fraaspa. Dar făcuse greșeala de a porni prea repede înainte, lăsînd întregul parc de asediu și două legiuni sub conducerea lui Oppius Statianus să-l urmeze; Fraates IV folosi această situație și atacă prin surprindere, la Gazaka, acest eșalon, masacră aproape în întregime cele două legiuni, în frunte cu generalul lor și distruse întregul parc de asediu. Totodată el îl constrînse pe Artavazdes III să se retragă în Armenia cu întreaga cavalerie, lipsindu-l pe Antonius de cea mai

eficace armă împotriva atacurilor parthe. Asediul se prelungea, iarna se apropia, hrana era din ce în ce mai puțină, contra atacurile asediaților tot mai ucigătoare, iar ostașii obosiți și descurajați cereau tot mai insistent retragerea. După ce se împotrivi multă vreme, el acceptă să se retragă, dar ceru parților să-i elibereze pe prizonierii romani de la Carrhae și să restituie acvilele legiunilor; Fraates nu offeri decît siguranța retragerii, pe care de altfel nu o respectă. În realitate retragerea armatei romane constituia pentru regele parth o adevărată ușurare, deoarece potrivit modului de recrutare al armatei parthe, o dată cu venirea iernii unitățile se înapoiau în regiunile de origine. Campania lui Antonius se termina cu un eșec : el pierduse un sfert din armată, 20.000 de pedestrași, 4 000 de călăreți, întregul parc de asediu și o treime din carele de transport, fără a obține restituirea prizonierilor și a acvilelor. De aceea renunțînd la principiul rezolvării pe cale militară a conflictului cu parții, Marcus Antonius reveni la politica lui Pompeius de defensivă prin crearea unui sistem de state prietene care să bareze drumul spre Asia Mică și Mediterana. Și, potrivit noii concepții, el îl înlocui pe Artavazdes III, readucînd Armenia în sferă de influență romană și încheie un acord cu regele Mediei Atropatene, căruia supremația parthă i se părea apăsătoare. Dar Fraates IV, folosindu-se de războiul civil dintre Antonius și Octavianus, puse din nou pe tronul Armeniei un rege favorabil lui și alungă pe regele Mediei Atropatene, care se refugie pe teritoriul roman. În acest moment, însă, izbucni o criză dinastică : nemulțumită de atitudinea autoritară a lui Fraates, o parte a nobilimii sprijini pe un pretendent Tiridates, care izbuti să-l răstoarne pe Fraates și să ia tronul. Acesta fugi în „satrapiile superioare“ și căută sprijin la triburile scitice de acolo : cu ajutorul lor, Fraates izbuti să-l alunge pe Tiridates, care-și găsi adăpost în teritoriul roman și de acolo îl hărțui timp îndelungat pe rege, neliniștindu-i domnia. Cu ocazia unei pătrunderi pe teritoriul parthic, Tiridates izbuti să-l captureze pe fiul cel mai mare al lui Fraates pe care îl luă cu sine și îl predă romanilor, solicițîndu-le sprijinul pentru a recupa tronul. Pentru a-și recupera fiul, Fraates trimise în anul 23 î.e.n. o solie la Roma cerînd restituirea fiului și extrădarea lui Tiridates. Augustus, care nu voia o ruptură cu parții, îi restitui regelui fiul, cu condiția ca regele parth să-i restituie prizonierii și acvilele capturate în războaiele cu Crassus și cu Antonius, dar refuză să-l predea pe Tiridates, pe care voia să-l țină în rezervă ca pe un pretendent potențial. Fraates făgădui, dar au trebuit să treacă trei ani pînă să-și îndeplinească promisiunea. Ori, în acest răstimp se petrecuseră două fapte care se răsîrîngeau negativ asupra regatului parth : ca urmare a expediției romane din anul 25 î.e.n. împotriva arabilor Nabatei se reluaseră legăturile economice directe între India și Egipt, fapt care prejudicia comerțul continental al Parthiei, iar în anul 20 î.e.n. Roma readusese Armenia în sfera ei de influență, punînd pe tron pe Tigranes III, el însuși un arsakid, fără ca regele parth să poată interveni. Înțelegînd că lipsit de sprijinul pe care protectoratul asupra Armeniei i-l asigura și amenințat de perspectiva sprijinirii lui Tiridates de a-și recupera

tronul domnia i-ar fi fost continuu periclitată, Fraates, folosindu-se de călătoria lui Augustus în Orient, trimise în tabăra romană din insula Samos pe prizonierii supraviețuitori și acvilele romane, însoțite de soli care să încheie un tratat cu Roma ; acordul încheiat reprezenta un compromis acceptabil ambelor părți, potrivit căruia Eufratul era recunoscut ca frontieră, părții renunțând la tendința de expansiune în Asia Mică și Syria, iar Roma renunțând la orice amestec în treburile interne ale Parthiei. În baza acordului, Fraates devenea *rex socius atque amicus populi Romani*, fapt care marca stabilirea unui *modus vivendi* între cele două puteri.

Cu ocazia tratatelor, Augustus îi trimisese în dar lui Fraates o frumoasă sclavă italiană, Musa, pe care cîțiva ani mai târziu regele parth o luă de soție, ridicînd-o la rangul de regină sub numele de Thea Musa. Voind să păstreze tronul pentru fiul ei, ultimul născut al lui Fraates, ea îl convinsese pe rege să-i trimită pe ceilalți patru fii, împreună cu familiile lor, la Roma, fapt care a avut loc în anul 9 î.e.n. Augustus i-a primit cu bună voință înțelegînd să facă din ei purtători ai influenței romane și totodată candidați ai Romei la tronul arsakid. Restul domniei lui Fraates IV s-a scurs în raporturi de prietenie cu statul roman. La moartea lui, în anul 2 î.e.n., tronul reveni fiului său *Fraatekas*, care guverna împreună cu mama sa Thea Musa. Știind Roma ocupată la Rhin cu triburile germanice, el voi să readucă Armenia în sfera de influență parthă. Pentru a înlătura această eventualitate, Augustus trimise pe fiul său adoptiv și moștenitor prezumtiv, Caius Caesar, ca să trateze cu regele parth. Întîlnirea a avut loc pe o insulă a Eufratului și, cu prețul unor concesii reciproce, s-a ajuns la un nou acord. *Fraatekas* era recunoscut rege al Parthiei și se angaja să se retragă din Armenia ; în schimb Roma se obliga să rețină pe teritoriul ei pe frații regelui parth și să nu-i sprijine în încercarea de a lua tronul Parthiei. Dar acordul încheiat a nemulțumit aristocrația parthă, care, și așa, avea puțină stimă pentru „fiul slavei“ ; de aceea, în anul 4 î.e.n. îl răsturnă. Diplomația romană găsi momentul potrivit pentru a pune pe tronul Parthiei pe unul dintre fiii lui Fraates IV, *Vonones*, care trăiesc în Italia, ceea ce izbuti în anul 9 î.e.n. Dar aristocrația parthă, constatînd că șederea în Italia îl înstrăinase de tradițiile ancestrale, îl înlătură, înlocuindu-l în anul 11 e.n. cu regele Mediei Atropatene, *Artabanos*, arsakid după mamă. Noul suveran *Artabanos* III (11—38 e.n.), bun militar, energic și abil, a încercat îndată după urcarea pe tron să consolideze puterea monarhică prin limitarea puterii marilor familii. Cum Roma era slăbită în urma înfrîngerii lui Varus de către germani, în anul 9 e.n. *Artaban* hotărî să renunțe la politica de compromis a înaintașilor lui și să readucă Armenia sub protectorat parth, aceasta cu atît mai mult cu cît *Vonones*, înlăturat de la tronul Parthiei, devenise rege al Armeniei. Diplomația romană izbuti să oprească acțiunea lui *Artaban* chemîndu-l pe *Vonones* în Syria și reținîndu-l acolo ; în felul acesta o intervenție militară a regelui parth ar fi atras replica legiunilor romane. Împăratul Tiberius îl trimise în anul 18 e.n. pe Germanicus, care îi oferî lui *Artaban* soluția înlocuirii lui *Vonones* cu un alt suveran, *Artaxex* III, propus de

Roma și acceptat de regele parth. Acordul a durat 15 ani, pînă la moartea lui Artaxes III. În anul 34 socotind că Tiberius, retras în insula Capri, nu se mai ocupa de treburile statului, Artaban luă două inițiative care trebuiau să-l ducă la un conflict deschis cu Roma : pe de o parte a pătruns în Armenia și a pus rege pe fiul său Arsakes, iar pe de alta trimise lui Tiberius o scrisoare prin care îi notifica pe un ton arogant că, în calitatea lui de urmaș al Seleucizilor, avea drepturi asupra Asiei Mici în întregime ca și asupra Siriei, ceea ce însemna obligația pentru Roma de a părăsi aceste teritorii. Diplomația romană speculă cu multă abilitate acest pas greșit al regelui parth : cum Artaban nu aparținea dinastiei legitime, iar prin măsurile lui centralizatoare nemulțumise o bună parte a aristocrației, agenții Romei au suscitât printre acești nemulțumiți o mișcare în favoarea dinastiei legitime. O delegație de notabili parți se prezentă la Roma și ceru ca rege pe al patrulea fiu al lui Fraates IV, numit tot astfel. Tiberius acceptă și principele Fraates primi sprijinul necesar ocupării tronului ; dar ajuns în Siria el muri. În locul lui a fost trimis un nepot al lui Fraates IV, Tiridates, și el crescut la Roma, ca să ocupe tronul Parthiei, în timp ce în Armenia era trimis principele Mithridates, fratele regelui Iberiei din Caucaz. În același timp izbucni o răscoală în Ctesifon, așa încît Artaban a trebuit să fugă tocmai în Hyrkania, în timp ce Fraates, sprijinit de trupele romane, comandate de guvernatorul Siriei, L. Vitellius, intră în Ctesifon și se încoronă sub numele de Tiridates III. Dar „satrapiile superioare“ au refuzat să accepte faptul împlinit și sprijinindu-l pe Artaban, acesta izbuti să-l gonească pe Tiridates ; iar cînd află că Vitellius se pregătește de o nouă ofensivă, îi propuse acestuia o întrevvedere, care avu loc pe un pod peste Eufrat. De ambele părți se făcură concesii : romanii renunțau să-l mai sprijine pe Tiridates, Artaban renunța la Armenia, recunoscîndu-l pe Mithridates ; totodată regele parth accepta ca fiul său, Darius, să fie „educat“ la Roma, o formulă care ascundea de fapt o situație de ostatic. Totuși Artaban își consolidează domnia deoarece nobilii parți văzînd cît preț se poate pune pe cuvîntul Romei, se strînseseră din nou în jurul regelui, care domni neturburat pînă în 38. La moartea lui izbucniră din nou certuri pentru tron și Roma încercă iarăși și tot fără succes să-l pună pe tron pe un alt nepot al lui Fraates IV, Meherdates, și în cele din urmă, în anul 51, a fost ales rege *Vonones II*, care era rege al Mediei Atropatene și care muri în același an, lăsînd tronul fiului său. *Vologeses I* (51—75). Noul suveran, foarte atașat tradițiilor parthice și-a atras repede simpatia aristocrației războinice prin atitudinea dîră și hotărîtă pe care a luat-o față de problema Armeniei. Îmbinînd abilitatea cu deciziile prompte și cu acțiunile cumpănite, el atacă problema Armeniei pe cale ocolită și anume convingînd pe regele Iberiei, Farasmanes să-l înlocuiască pe fratele său Mithridates, care se dovedise prea docil față de Roma, cu fiul său Radamisto care s-au bucura de sprijinul parților. Aflînd de proiect, Mithridates se refugie la cartierul legiunii romane staționate în Armenia, dar comandantul român l-a predat lui Radamisto care l-a ucis și s-a încoronat rege la Artaxata. În anul următor, 52, Vologeses pătrunse în Armenia pentru a-l instala pe fratele său Tiridates

și, cu toată intervenția garnizoanei romane, izbuti; Tiridates rămase rege în Armenia. Dar la urcarea pe tron a lui Nero (54), noul împărat consideră situația din Armenia ca umilitoare pentru statul roman și hotărî o intervenție energetică, la nevoie pe calea armelor, pentru restaurarea protectoratului roman. Diplomația romană izbuti să creeze regelui parth mari dificultăți, ridicînd împotriva lui pe fiul său Vardanes și răscolînd Hyrkania; apoi Nero încredință conducerea operațiunilor unui general experimentat L. Domitius Corbulo. Neputînd face față tuturor dificultăților, Vologeses intră în tratative cu Corbulo, făgădui retragerea lui Tiridates și dădu ostatici (55). Dar totul era numai o încercare de a cîștiga timp. Vologeses pentru a înăbuși revoltele interne și a avea miinile libere, Corbulo pentru a-și antrena trupele. Pregătirile romane se terminară mai repede și deoarece Tiridates nu părăsise Armenia, în primăvara anului 58 Corbulo pătrunse în Armenia, unde Tiridates duse o neîntreruptă guerilla, încetinînd înaintarea armatei romane. La sfîrșitul anului 58 Corbulo cuceri și incendie Artaxata, dar nu izbuti să zdrobească forțele de guerilla ale lui Tiridates, care stînjeneră și în anul 59 înaintarea romană către Tigranocerta; dar în toamnă și această capitală a fost ocupată, iar pe tronul Armeniei a fost așezat un principe cappadocian, Tigranes (60). În acest timp Vologeses, care izbutise să se înțeleagă cu Hyrkania, își constitui o armată puternică, proclamă din nou pe Tiridates rege al Armeniei, trimise o armată care să-l gonească pe Tigranes și se pregăti să atace teritoriul roman. Corbulo îl somă să înceteze orice agresiune și atunci, pentru a cîștiga timp, Vologeses consimți să trimită o solie la Roma; dar cum el propunea restaurarea lui Tiridates pe tronul Armeniei cu recunoașterea din partea lui a protectoratului roman, tratativele eșuară și războiul continuă. O întîmplare veni în ajutorul regelui parth: generalul roman care comanda în Armenia Caesonius Pactus, a fost înfrînt la Rhandaia și silit să capituleze (62) fapt care ușură reluarea tratativelor de pace, încheiate în anul 63. Potrivit acordului, Tiridates rămînea rege al Armeniei, dar depunea diadema regală, urmînd să plece la Roma pentru a primi din miinile împăratului, semn al recunoașterii supremației romane; în același timp se stabilea principiul că, pe viitor, al doilea fiu al regelui parth urma să fie rege în Armenia, dar numai după ce va fi primit investitura la Roma. Vologeses ieșea din acest conflict cîștigător, chiar dacă formal părea că cedase cererilor Romei. În anul 66, Tiridates primea, cu mare fast, diadema din partea lui Nero. De altfel, la puțină vreme, moartea lui Nero, lupta între pretendenți și răscoala Iudeilor au împiedicat orice amestec al Romei în Orient. Înțelegînd că amestecîndu-se în luptele civile din Imperiul roman, prin sprijinirea unuia dintre pretendenți, pe de o parte prelungea starea de slăbiciune a Romei, iar pe de alta își sporea prestigiul deoarece apărea ca un arbitru în aceste lupte și ca „protector“ al unuia dintre pretendenți, Vologeses I îi oferî lui Vespasianus sprijinul său militar sub forma unui corp de 20.000 de arcași călări; dar Vespasianus declină oferta, deoarece deja cea mai mare parte a provinciilor se pronunțase pentru el. Totuși, demersul regelui

parth a determinat o îmbunătățire simțitoare a relațiilor dintre cele două puteri, care a durat pînă în anul 75, cînd o situație neprevăzută a venit să le tulbure. În acel an populația sarmatică a Alanilor, trecînd peste Caucaz, a năvălit în Armenia, luîndu-l prizonier pe Tiridates și a atacat nordul Parthiei. Vologeses ceru ajutor lui Vespasianus, dar acesta socotind că orice slăbire a regatului parth reprezenta o garanție de securitate pentru Roma, a refuzat să-l ajute, sub cuvînt că nici primejdia nu e prea mare, nici forțele parthe insuficiente pentru a-i respinge pe năvălitori, ceea ce de altfel era și adevărat. Dar refuzul roman a redeschis vechea animozitate, care ar fi dus la un conflict armat dacă regele Vologeses I nu ar fi murit chiar în acel an. Cu el dispărea ultimul mare suveran parth.

III. Decăderea și sfîrșitul regatului parth.

Structura politică a regatului parth era prin ea însăși o cauză de slăbiciune : lipsa unei reguli precise de succesiune atrăgea după sine, la orice schimbare de domnie, adînci frămîntări provocate fie de competiția între mai mulți membri ai familiei, fie de refuzul celor înlăturați de a accepta stăpînirea celui învingător, fie de conflictul între sprijinitorii pretendenților ; ori folosindu-se de această stuație anarhică, unele regiuni (mai ales Elymaida și Persida) manifestau veleități de independență refuzînd să-și trimită contingentele la chemarea regelui și chiar să intră în legături directe cu adversarii lui ; în fine, atacurile la frontiere ale Sciților și Alanilor contribuiau și ele la starea de instabilitate a regimului arsakid. Ori, conflictul cu Roma a potențat și mai mult acești germenii de desagregare, deoarece diplomația romană, înțelegînd că o stăpînire autoritară care ar ține în mîinile ei toate resursele regatului ar reprezenta o primejdie reală pentru liniștea provinciilor romane de la Eufrat, a lucrat neobosit pentru întreținerea unui climat de instabilitate, în timp ce instaurarea protectoratului roman asupra Armeniei expunea Parthia unui atac oricînd posibil din partea legiunilor romane. De aceea, începînd cu ultimul pătrar al secolului I e.n., regatul parth a intrat într-o perioadă de decadență întîrziată numai de inițiativele cîtorva suverani energici. Domnia îndelungată a lui Pakoros II (77—110), succesorul lui Vologeses I, a fost adînc turburată de numeroși pretendenți, între care unul, Artaban IV, a izbutit să se mențină cîțiva ani în regiunile răsăritene ale regatului și, ceea ce era și mai grav, în anul 105, însuși fratele său Chosroes se ridicase împotriva lui. În aceste condiții Pakoros II devenise foarte prudent și, nevoind să provoace o replică romană, refuzase, între 102 și 105, să dea urmare îndemnurilor regelui Decebal de a participa la o coalitie împotriva Romei. Potrivit acordului din 63, Pakoros II pusese pe tronul Armeniei pe al doilea fiu al său Axidares, care obținuse agrementul roman, rezervînd tronul Parthiei fiului său mai mare Parthmasiris. Dar la moartea lui Pakoros II (110), fratele său Choroës luase tronul provocînd o criză dinastică : în regiunile răsăritene se proclamase rege un Vologeses, care a izbutit să se mențină ; Media și Elymaida se răsculasera, contestînd dreptul lui Chosroes, iar Parthamasiris, înlăturat de la tronul Parthiei, putea deveni

un concurent primejdios. Pentru a face față situației, Chosroes îl ajută pe Parthamasiris să ia tronul Armeniei, înlăturându-l pe Axidares ; apoi începu lupta pentru restaurarea autorității regale. Dar înlăturarea lui Axidares a fost socotită de împăratul Traian ca o încălcare a acordului din 63 ; și cum împăratul roman căuta un motiv pentru a începe un război cu parții, îl somă pe Chosroes să redea tronul lui Axidares. Regele parth refuză, dar trimise o solie la Athena, unde se găsea Traian în drum spre Asia Mică, propunându-i să-l recunoască pe Parthamauris ca rege al Armeniei, în schimbul recunoașterii de către acesta al protectoratului roman, dar Traian, care urmărea înlăturarea dominației parthice nu numai de la Euftrat, dar și de la Tigru, din Armenia și din Caucaz pentru a reduce Parthia la situația de stat continental lipsit de legături cu lumea mediteraneană și, prin aceasta, silit să accepte supremația romană, respinse propunerea și începu războiul. Situația lui Chosroes era deosebit de dificilă : confruntat cu uzurparea lui Vologeses, cu răscoalele interne și cu conflictul din interiorul dinastiei, el nu dispunea de totalitatea forțelor parthe, trebuind să facă față atât dificultăților interne, cit și unei puternice ofensive romane meticolos pregătită și metodic condusă. De aceea regele parth adoptă tactica retragerii spre interior, combinată cu lupta de hărțuială și cu incitarea la rebeliune în teritoriile ocupate. Rămas fără sprijin, Parthamasiris se întâlnește cu Traian la Elegeia, încercînd să obțină recunoașterea ca rege al Armeniei ; dar Traian transformă Armenia în provincie romană (mai 114), în timp ce Parthamasiris își găsește moartea în împrejurări necunoscute. În același timp, Lusius Quietus, generalul maur, desăvîrșește cucerirea întregii Armenii. În anul următor, 115, Traian ocupă Mesopotamia septentrională, înființînd și aici o nouă provincie romană. Reintrat pentru iarnă în Antiochia, Traian primi la 21 februarie 116 titlul de „Parthicus”. În primăvara anului 116, Traian începu campania hotărîtoare, avînd drept obiectiv ocuparea capitalei Parthiei, Ctesifonul și a regiunii Golfului Persic. În fața acestei primejdii, Chosroes încercă să împiedice trecerea armatei romane peste Tigru, dezlănțuînd o puternică ofensivă ; dar armata romană o respinse și înaintă pînă sub zidurile Ctesifonului : asediul a durat peste o lună (iunie-iulie 116), apărarea fiind condusă de chiar Chosroes. La sfîrșitul lui iulie Ctesifonul a fost cucerit și jefuit : Chosroes a putut scăpa, dar tronul de aur al Arsakizilor a fost capturat și o fiică a regelui a fost luată prizonieră ; nava-amiral a regelui parth, aflată pe Tigru, a fost capturată și ea. Continuînd înaintarea, Traian ajunse în septembrie la Golful Persic. Victoria romană părea completă, deși Chosroes se retrăsese cu rezervele oștirii spre Podișul Iranului, pregătînd contraofensiva. În adevăr, cînd la sfîrșitul lui octombrie 116 Traian se înapoie la Babylon, îl așteptau aici știri rele : instigați de emisari ai regelui parth, ebreii din Mesopotamia, Adiabene și Babylonia se răscoalaseră, punînd în primejdie toate rezultatele obținute pînă atunci de romani Traian luă măsuri energice de înăbușire a răscoalei din Mesopotamia, trimițîndu-l aici pe Lusius Quietus : acesta înăbuși cu cruzime răscoala mesopotamiană, luînd cu asalt Nisibis și arzînd Edessa. La rîndul lor, principii arsakizi și-au strîns rîndurile și

au trecut la contraatac. Sub conducerea lui Parthamaspates, fiul lui Chosroes și a lui Sanatrukes, nepotul regelui, armatele parthe au pătruns în Armenia înfrângând trupele romane. Înțelegînd că înaintarea spre Iran nu mai era deocamdată cu putință, Traian l-a atras de partea lui, pe fiul lui Chosroes, Parthamaspates, făgăduindu-i coroana Parthiei : în primăvara anului 117, pe cîmpia din fața Ctesifonului Traian l-a încoronat pe Parthamaspates rege al Parthiei sub protectorat roman ; dar stăpînirea lui se întindea numai asupra Babyloniei, Mesopotamiei și Adiabenei, podișul Iran și „satrapiile superioare“ rămînînd în stăpînirea lui Chosroes. În acest timp, în Armenia, Sanatrukes, rămas singur a fost învins și ucis, dar fiul său Vologeses relua lupta silindu-i pe romani să-l recunoască rege al Armeniei în iunie 117. Moartea lui Traian, la 9 august 117, la Selinunt în Cilicia și urcarea pe tron a lui Hadrian (117—138) puse capăt războiului. Hadrian renunță la toate cuceririle de dincolo de Eufrat, restitui lui Chosroes pe fiica lui, îi făgădui și restituirea tronului Arsakizilor și-l transferă pe Parthamaspates pe tronul din Osrohene, unde rămase pînă în anul 123. Aparent războiul se terminase cu un avantaj pentru Chosroes : recuperase toate provinciile ocupate de romani și menținuse pe tronul Armeniei o rudă de a sa. Dar în realitate războiul zdruncinase puternic regimul arsakid : înfrîngerii numeroase, crize dinastice, regiuni pustiite de lupte, Ctesifonul cucerit și jefuit de dușmani, tronul arsakid în mîna romanilor, prestigiul statului parth sensibil scăzut în ochii contemporanilor, toate acestea reprezentau tot atîția germani care minau temelia statului parth. Iar această slăbire s-a vădit în neputința lui Chosroes de a întreprinde vreo acțiune serioasă de restaurare a protectoratului arsakid asupra Armeniei, mulțumindu-se să păstreze o atitudine distantă față de noul împărat, Hadrian, refuzînd să participe, în anul 129, la o conferință la care fusese invitat. Succesorul lui, Vologeses II (130—148) om vîrstnic și pașnic din fire, s-a mulțumit să întrețină raporturi corecte cu imperiul roman, cu atît mai mult cu cît și urmașul lui Hadrian, *Antoninus Pius* (138—161) era partizanul aceleiași politici pacifice. Dar aristocrația parthă, precum și unii membri ai dinastiei arsakide, suportau cu greu înfrîngerile suferite și mai ales ideea că tronul de aur al Arsakizilor se găsește ca pradă de război în tezaurul Imperiului roman : de aceea gîndul unei revanșe împotriva Romei, care să restaureze supremația parthă în Armenia și în Mesopotamia superioară, să ducă la restituirea tronului arsakid și să refacă prestigiul monarhic, a constituit o adevărată obsesie pentru ultimii suverani parți. Vologeses III (148—191) și noua generație parthă, care nu cunoscuse direct greutățile unei lupte împotriva Romei și nu își făcea o idee clară despre condițiile ce ar fi trebuit create în vederea obținerii victoriei dorite, au promovat constant ideea unui război de recuperare. De aceea, îndată după urcarea sa pe tron, Vologeses III îi ceru lui Antoninus Pius retrocedarea tronului arsakid și la refuzul împăratului se pregăti să pătrundă în Armenia. Dar o puternică concentrare de forțe militare romane și refuzul regelui Osrohenei, Abgar, de a-l sprijini, îl convinseră pe suveranul parth că momentul nu-i era favorabil ; de aceea intră în tratative cu Roma și în

anul 155 se încheie un acord pe bază de *statu quo*. Pentru Vologeses III, însă, acordul era numai un armistițiu : cînd pe tronul Romei se urcă Marcus Aurelius, regele parth, considerîndu-l pe noul împărat un „filosof“ fără pregătire militară și folosindu-se de dificultățile pe care Imperiul roman le avea în Britania și la Rhin, trimise în vara anului 161 o armată în Armenia, sub conducerea generalului Chosroes care îl instalează ca rege pe protejatul parth Pakoros, îl înfrînse la Elegeia pe guvernatorul Cappadociei, M. Sedatius Severianus și invadează Syria. Dar speranțele regelui arsakid se dovediră neîntemeiate, deoarece Marcus Aurelius nu numai că pregăti o contraofensivă viguroasă, dar folosi și o propagandă abilă împotriva „dușmanului tradițional“, comparîndu-l pe Vologeses III cu un „nou Xerxes“, care întreprindea un nou „război medic“ împotriva „securității statului roman“ doritor de pace. Ofensiva parthă fu oprită și armata respinsă peste Eufrat ; apoi, în 163, o armată romană pătrunse în Armenia, expulză pe pretendentul parth, cucerî capitala Artaxata și înființă un nou oraș, Kainepolis, unde stabili o puternică garnizoană. Apoi, fu readus pe tronul Armeniei Sohaemus, protejatul Romei, restabilindu-se protectoratul roman. Regele parth nu se putu opune deoarece o a doua armată romană, sub conducerea lui Avidius Cassius, syrian de origine, pătrunsese în 165 în Osrohene, izgonind trupele parthe, care sprijineau pe pretendentul Wail Bar Sahru, pus aici în locul lui Abgar VIII și reinstalîndu-l pe suveranul proroman ; apoi, urcînd cursul Eufratului, învinse într-o mare luptă la Dura-Europos armata parthă, condusă chiar de Vologeses III, obligînd-o să se retragă spre Ctesifon. În acel moment critic, regele parth începu să fie părăsit de unii dintre sprijinitorii săi, iar armata îi fu lovită de o epidemie de ciumă. De aceea, fu silit să se retragă spre Media : în 166 Seleucia de pe Tigris a fost cucerită de trupele romane și arsă, iar Ctesifonul jefuit și palatul regal incendiat. Și cum regele parth se retrăsese în Media, Avidius Cassius îl urmări acolo ; dar armata îi fu contaminată de ciumă, fiind nevoit să se retragă. Descurajat, Vologeses III ceru pace ; ea se încheie la sfîrșitul anului 166, regele parth recunoscînd supremația romană în Armenia și Osrohene. Războiul nu numai că slăbise regatul parth prin distrugerile materiale pe care le suferise, dar atinsese în mod grav prestigiul Arsakizilor, care suferiseră înfrîngerii numeroase, pierduseră pozițiile politice și strategice în Armenia și Osrohene și se văzuseră părăsiți de unii dintre nobilii regatului. De aceea, pînă la sfîrșitul domniei lui, în 191, Vologeses a trebuit să renunțe la orice încercare de revanșă. Noul rege Vologeses IV (191—209) caută să se folosească de criza izbucnită după moartea lui Commodus (192) pentru a recupera pierderile suferite de tatăl său și mai ales pentru a restabili prestigiul dinastiei în interior. Dînd dovadă de mult spirit de inițiativă, Vologeses IV îl sprijinise pe Pescennius Niger împotriva lui Septimius Severus, apoi pătrunse în Osrohene, ocupă Nisibis și-l sili pe Abgar IX să recunoască supremația parthă. Dar Septimius Severus, reacționează imediat : în 194 el pătrunse în Mesopotamia, eliberă Nisibis, din care făcu o bază de operațiuni, ridicînd-o la rangul de colonie și ocupă Osrohene, pe care, după ce se gîndise să o transforme în provincie, o restituî lui Abgar IX,

care acceptă protectoratul roman. Războiul civil cu Clodius Albinus în Gallia obligându-l pe Septimius Severus să părăsească Mesopotamia, Vologeses IV încercă să recâștige terenul pierdut și în toamna anului 196 asedia Nisibis. Numai că și de data aceasta împăratul roman acționează cu rezeziune : cu ajutor de la Abgar IX și de la regele Armeniei, el atacă în noiembrie 197 Babylonia, ocupând Seleukeia și Ctesifonul. Capitala parthă a fost jefuită din nou de trupele romane, fără ca Vologeses IV să o poată apăra : 100.000 de locuitori au fost luați prizonieri de romani. Septimius Severus transformă nordul Mesopotamiei, cu cetățile Nisibis și Carrhae, în provincie romană sub numele de Mesopotamia, lăsând ca trupe de ocupație două legiuni : I-a Parthică la Nisibis și a III-a Parthică la Carrhae. Contrar așteptărilor, războiul se terminase cu noi pierderi teritoriale și de poziții politice, cu noi defectiuni în rindurile nobilimii parthe și cu o scădere și mai accentuată a prestigiului dinastiei domnitoare : Vologeses IV mai supraviețui puțin înfrângerii și în anul 209 muri, lăsând tronul fiului său mai mare Vologeses V (209—216). Temându-se de o nouă încercare de revanșă, diplomația romană sprijini un alt pretendent la tronul Parthiei, în persoana lui Artaban, fratele mai mic al noului rege. Aristocrația parthă se împărți : o parte, cea „legitimistă“ îl sprijini pe Vologeses V ; alta, nemulțumită de atitudinea pasivă a noului suveran și instigată de Roma se alătură lui Artaban ; iar o a treia, care-și pierduse încrederea în capacitatea dinastiei de a redresa situația internă și externă a regatului, se orienta către o schimbare a dinastiei. Detaliile luptei între frați nu sînt cunoscute, dar în anul 216 Artaban izbuti să ocupe tronul sub numele de Artaban V (216—227), fratele său Vologeses V mai menținîndu-se în Mesopotamia. Amenințat în anul 217 de o expediție militară a împăratului Caracalla, Artaban V scapă numai datorită asasinării acestuia ; ba încă el izbuti să-i impună noului împărat, M. Oppelius Macrinus, un tratat favorabil Parthiei. Dar nemulțumirea împotriva dinastiei arsakide cuprindea cercuri tot mai mari ale aristocrației care nu putea uita înfrîngerile suferite, jefuirea celor mai bogate regiuni ale regatului, ocuparea și arderea de trei ori a Ctesifonului, pierderea protectoratului asupra Armeniei și cedările temporare de teritorii, necazuri pe care le atribuia cerurilor dinastice și incapacității unora dintre suverani, uitînd că adevărata racilă a regatului o constituise tot timpul atitudinea ei anarhică, în care se reflecta spiritul ancestral al nomazilor stepei. De aceea, cînd împotriva dinastiei arsakide se ridică un reprezentant al vechilor tradiții persane achemenide, cea mai mare parte a aristocrației a rămas pasivă sau a sprijinit mișcarea insurecțională. În Persida, care în decursul stăpînirii arsakide rămăsese un regat provincial, avînd drept capitală Istakhr, lângă vechiul Persepolis, puterea fusese deținută de o serie de regi purtînd nume de tradiție Achemenidă : Artakshatr (Artaxerxes) ori Daryaw (Darius) și păstrînd limba persană și scrierea derivată din aramaica achemenidă. Ei apăreau astfel ca păstrătorii tradiției persane, opusă hellenismului favorizat de Arsakizi. În jurul anului 212 un nobil persan, Pabagh, fiul lui Sassan, înființă în Persida o nouă dinastie, cea sassanidă. Refuzîndu-i recunoașterea, Artaban V a provocat

răscoala succesorului lui Pabagh, *Ardasher*, care a învins în două lupte pe regele arsakid ; înfruntarea supremă a avut loc la 28 aprilie 224 la Hormizdaghan și s-a terminat cu înfringerea și moartea lui Artaban V. După ce, în decurs de doi ani, el înfrinse ultimele rezistențe ale sprijinitorilor dinastiei arsakide, în 226 *Ardasher* intră în Ctesifon și se proclamă „rege al regilor” (Șah în șah) punînd capăt stăpînirii de patru secole a Arsakizilor. Locul lor îl luă perșii Sassanizi.

IV. Concluzie.

Regatul parților a reprezentat o reacțiune a Orientului împotriva spiritului occidental reprezentat prin cucerirea lui Alexandru și încercarea de hellenizare a imperiului persan. De aceea el s-a constituit în luptă împotriva stăpînirii seleucide asupra „satrapiilor superioare” și ca urmare a ocupării treptate a teritoriilor iraniene și mesopotamiene pînă la Eufrat, care a luat înfățișarea unei acțiuni de recuperare achemenidă. Dar în felul acesta, unul din obiectivele noii monarhii arsakide a fost de a lupta împotriva statului seleucid, a cărui slăbire și desființare a urmărit-o în chip stăruitor, contribuind la treptata lui destrămare ; numai că prin aceasta a ușurat sarcina Romei, care pînă la urmă l-a anexat. Faptul acesta, neprevăzut și nedorit de regii parți, le-a impus un nou rol : acela de a stăvili expansiunea romană în Orient, în care scop s-au angajat într-un șir nesfîrșit de războaie care, dacă au oprit înaintarea romană pe linia Eufratului, au contribuit în același timp la slăbirea treptată a capacității ofensive a regatului parth și la scăderea prestigiului dinastiei Arsakizilor, ca rezultat al unor înfringeri severe, urmate de căderea Ctesifonului în mîinile dușmanului. Cum la aceasta s-a adăugat și contradicția în care monarhia arsakidă s-a situat încă de la începuturile ei, aceea de a se proclama sprijinitoare a hellenismului, îndepărtîndu-și sprijinul elementelor iraniene intransigente, rămase credincioase tradițiilor ancestrale, ea nu s-a putut menține în fața fanatismului Sassanizilor, care întruchipa tocmai aceste tradiții.

BIBLIOGRAFIE

Pentru alcătuirea acestei schițe au fost folosite în primul rînd cele două capitole din *The Cambridge Ancient History* : vol. IX, cap. XXIV : W. W. TARN ; *Parthia*, p. 574—613, Cambridge, 1932 și vol. XI, cap. III : M. ROSTOVTZEV : *The Sarmatae and Parthians*, p. 104—130, Cambridge, 1936. Apoi : CL. HUART et L. DELAPORTE : *L'Iran antique*, Paris, 1943, Troisième partie : *Les Parthes Arsacides*, p. 319—335 ; MANLIO CANAVESI : *La politica estera di Roma antica*, Roma, 1942, vol. II, *passim* (pentru interpretarea raporturilor cu Roma) ; FRANZ ALTHEIM : *Das alte Iran*, în *Propyläen Weltgeschichte*, vol. II, Berlin, 1962, p. 182—214 ; B. BRENTJES : *Civilizația veche a Iranului*, Buc., 1976, p. 138—155 ; 169—172 ; 180—181.